

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ДОВІРИ

Стаття присвячена проблемі довіри й недовіри. Також здійснено теоретичний аналіз довіри як соціально-психологічного феномену, що дозволив вивести та обґрунтувати структурно-функціональну модель довіри.

Ключові слова: довіра, недовіра, довіра до себе та інших.

The article is devoted to a problem of such psychological phenomena as trust: trust to itself and trust to another. Their interrelation and influence on development of the person, her values, behavior and vital strategy is traced. The essence of trust to itself and trust to another through a context model is opened.

Key words: trust, not trust, trust to itself, trust to another.

Довіра є основною умовою взаємодії людини зі світом. У сучасному українському суспільстві, як відомо, довіра є одночасно дефіцитом і необхідністю, тому актуальність дослідження є цілком очевидною. Варто було б з'ясувати особливості й специфіку прояву довіри й недовіри в контексті взаємодії між людьми, що ми й зробили, узагальнюючи теоретичний матеріал у структурно-функціональну модель довіри.

Мета – обґрунтувати структурно-функціональну модель довіри, у якій розкриваються функції, ознаки, формально-динамічні характеристики та складові довіри.

Проблема довіри до себе знайшла своє відображення в працях багатьох учених і розглядається як основа ідентичності особистості (базисна довіра) (Е.Еріксон); як особлива форма віри, що виявляється у вигляді установки особистості в ставленні до себе й до світу (Т.Скрипкіна, В.Зінченко, П.Шихір'ов); як основа духовного розвитку особистості (Л.Міщиха).

Довіра – здатність людини апріорі наділяти явища й об'єкти оточуючого світу, а також інших людей, їх майбутні дії та власні дії ознаками безпеки (надійності) і значущості (цінності) [1, с.85]. У цьому визначенні апріорність може включати попередній досвід, а може не включати. Тому наділення об'єктів цими якостями перетворює довіру в базову умову взаємодії людини зі світом, тобто активності. Довіра як ставлення до світу існує у внутрішньому суб'єктивному світі людини, а тому вона є суб'єктивним феноменом особистості. Довіра дозволяє взаємодіяти людині з іншими людьми, з незнайомими й знайомими об'єктами оточуючої дійсності. Завдяки апріорності цей феномен, з одного боку, пов'язаний з ризиком, а з другого – потребує перевірки. Тому довіра, виникаючи у внутрішньому світі особистості (як переживання), може проявлятися лише через її активність. Під час акту взаємодії вона ніби «виноситься» в сам акт і тому існує і в самій людині, і між нею та об'єктом. Сама взаємодія є перевіркою існуючого рівня довіри. Саме від досвіду особистості рівень довіри нею постійно коректується. Отже, умовами виникнення довіри є безпека й значущість.

Довіра є фундаментальною умовою взаємодії людини зі світом, і в цій взаємодії відображається її інтерактивна функція. Двояка спрямованість психіки людини вимагає наявності довіри до світу (умова взаємодії з ним) і довіри до себе (умова активності особистості). Довіра до світу завжди пов'язана з довірою до себе, інакше її бути не може. У випадку, коли довіра до світу й довіра до себе не взаємопов'язані, відбувається розпад системи «людина і світ» [1, с.232]. Із цього випливає, що адаптаційна функція довіри сприяє моделюванню цілісності буття людини. Коли такого моделювання немає, у людини починає виникати образ недовіри до світу, до оточення. Люди з базовою довірою до світу, попри те, що в дорослому віці зустрічаються з проявами підступності та обману, усе ж зберігають позитивне світосприйняття й здатні насолоджуватися життям. Особи, котрі від народження мають комплекс базової недовіри до світу, постійно відчувають депресію, тривогу, страх, ворожість до оточення. Вони не довіряють знайомим, друзям, ворогам, близьким і далеким родичам, а часом і самим собі.

Якщо поглянути на ці дві групи людей з точки зору соціалізації та адаптації до суспільних норм і правил поведінки, то люди з базовою довірою до світу швидко й без особливих ускладнень пройдуть цей процес, а люди з базовою системою недовіри – навпаки. Саме останнім буде набагато складніше подолати процес соціалізації, а адаптація їх відбуватиметься з ускладненнями й протиріччями (а може й узагалі не відбутися або відбутися частково) [2].

Соціально-психологічні функції довіри пов'язані з тим, щоб установлювати відповідність між прийнятими особистістю рішеннями, цілями, завданнями, які вона ставить як перед світом, так і перед собою. Відомо, що людина прагне гармонії зі світом і самою собою, яка, проте, можлива лише за умови рівноваги рівня довіри до себе й світу. Така ситуація існує лише за відомих, засвоєних людиною видах діяльності й поведінки. Вона не сприяє ні розвитку особистості, ні пізнанню й перетворенню світу. Співвідношення рівня довіри до світу й рівня довіри до себе має перебувати в стані «динамічної рівноваги». Ситуація нерівноваги виникає тому, що людина постійно потрапляє в нові для себе обставини, у яких вимоги й умови світу розходяться з її власними інтересами, прагненнями і можливостями. Саме в такій ситуації людині необхідно зробити вибір – довіритись умовам, вимогам, які висуває світ, чи власним бажанням, потребам, інтересам, можливостям. Отримати рівновагу можна лише за умови збільшення рівня довіри до світу чи рівня довіри до себе. Прагнучи цього, людина може дотримуватись умов, котрі висуває світ, або ж керуватись власними інтересами, потребами й бажаннями; тобто виходити з власної суб'єктності.

Довіра допомагає стиранню граней між минулим, сьогоденням і майбуттям. При співвідношенні часових проміжків життя особистості й одночасному поєднанні їх створюється відчуття часової цілісності. Відбувається це завдяки тому, що рівень довіри як до себе, так і до світу здебільшого визначається минулим досвідом успіхів і невдач, котрі людина враховує, здійснюючи свій вибір [3, с.100]. Особистість не може жити без віри в правильність і здійсненність учинків, що прогноуються чи плануються. Якщо проєктоване майбутнє пов-

ністю відривається від власного досвіду, який допомагає оцінити можливості людини, то її цілі будуть лише ілюзією, а досягнення їх стане взагалі неможливим.

Кожному актові людського спілкування завжди притаманна відповідна кількість (чи міра) довіри, без якої спілкування буде лише трансляванням якогось змісту; довіра є також головною умовою формування позитивних міжособистісних відносин. Можна сказати, що саме ця особливість довіри є центральною в процесі виховання й навчання [4]. Адже процес спілкування вимагає активного пошуку осіб, яким можна довіритися. У процесі комунікації людина починає звикати до кола осіб, з якими спілкується, у результаті чого актуалізується адаптаційна функція довіри, яка, у свою чергу, допомагає людині пристосуватися до оточення.

Довіра проявляється в здатності людини «виходити за межі себе», не вступаючи із собою в протиріччя. Ця здатність гарантує, з одного боку, відносну стійкість, цілісність, а з іншого – є умовою розвитку особистості.

Довіра до себе як рефлексивне суб'єктивне утворення реалізується в самопідтримці, самоповазі, самоприйнятті, самокерівництві, інтернальності у сфері досягнень, що, у свою чергу, впливає на самостереження й самовдосконалення слабких особистісних рис. Це дозволяє поглянути на себе з іншого боку та повірити у власні сили, повірити, перш за все, у самого себе, а це є головним, бо тільки тоді, коли людина впевнена в собі, вона може досягнути позитивного результату й самовиражатись [5, с.61].

Таким чином, довіра виконує такі соціально-психологічні функції, як пізнавальна, інтерактивна, адаптаційна, інтегративна, орієнтувальна, регулятивна, комунікативна, розвиваюча, самовираження й самовдосконалення, креативна, прогностична, аксіологічна, виховна. Соціально-психологічні функції довіри та умови їхнього існування впливають із цілісної взаємодії людини зі світом та інтегруються в особистісні установки. Звідси довіра є основою соціалізації особистості.

Розуміння довіри як механізму, способу, спрямованого на об'єднання людини, з одного боку (зі своїми внутрішніми цінностями, потребами, інтересами й бажаннями, тобто власною суб'єктністю), а з іншого – з тією частиною світу, з якою вона збирається вступати у взаємодію й дозволяє кваліфікувати довіру як соціально-психологічне явище. Психологічним механізмом довіри є соціальна установка, що формується завдяки одночасній спрямованості психіки людини у світ, у себе та взаємодії двох різноспрямованих позицій – соціальної й особистісної, що сформувалися на основі минулого досвіду взаємодії людини зі світом. Звідси довіра існує в інтеріндивідуальному просторі, хоча функціонує, проявляє себе в інтраіндивідуальному та в метандивідуальному просторі. Тому вона змінюється, трансформується, здійснюючи пізнавальну функцію (зв'язку людини зі світом). Довіра – явище двополюсне: внутрішнє й соціальне. Таким чином, довіра – це багатогранне утворення, яке включає: первинні установки, що мають біосоціальну обумовленість (базову довіру – недовіру до світу, потребу в безпеці); вторинні установки («вторинна довіра», спрямування на світ

чи на себе), інтеріоризуюючись, перетворюються на особистісні установки, що фіксуються як якості особистості.

У кожній конкретній ситуації ці установки, сформовані в минулому досвіді, починають взаємодіяти між собою, на основі чого індивід і виробляє щоразу нову актуальну установку, яка має особистісно-соціальний характер і відповідає конкретній ситуації, у яку індивід включений. Довірчі взаємовідносини (чи установки) визначаються синтезом внутрішніх установок взаємодіючих суб'єктів. Саме це дозволяє виокремити різні види довіри, характерні для різних ситуацій міжособистісної взаємодії, що зумовлює явище довіри як ситуативне, динамічне, яке має різні характеристики не тільки в різних ситуаціях взаємодії, але й у подібних [1, с.225].

Довіра до себе як різновид довіри, безперечно, пов'язана із самосвідомістю особистості чи «образом-Я», або Я-концепцією. Автори, які вивчають цей феномен, виокремлюють такі його складові: когнітивна (самопізнання), афективна (емоційно-оцінкова), поведінкова (вольова, регулятивна). Я-концепція включає в себе відображення суб'єктом свого рівня активності, пов'язаного з проектуванням власної життєвої перспективи, що має відношення до самоцінності позиції особистості, а отже, рівня довіри до себе.

Довіра до себе – це рефлексивний, суб'єктивний феномен особистості, що дозволяє людині зайняти певну ціннісну позицію в ставленні до самої себе, до світу і, виходячи із цієї позиції, будувати власну життєву стратегію. Наявність довіри до себе є важливою умовою суб'єктності особистості [6, с.248].

Однак прояв довіри до себе не завжди може усвідомлюватись особистістю, хоча в її вчинках прослідковується та чи інша міра довіри до себе. Таким чином, можна припустити, що довіра до себе може проявлятися як усвідомлене явище внаслідок рефлексії особистості, а також як слабовідрефлексоване утворення, яке проявляється у виборі певної стратегії поведінки в умовах обмеженого часу або несхильності людини до рефлексії. Тут мова йде не про різні феномени, а про різні рівні одного й того ж феномену, що відрізняється рівнем усвідомленості. Тому виділяють такі рівні довіри до себе: а) операціональний – поверхневий, слабовідрефлексований, що проявляється здебільшого при взаємодії із зовнішнім світом; б) рефлексивний – глибинний, заснований на самопізнанні, що визначає усвідомленість і відповідальність за своє життя [7, с.123].

Довіра до себе є складним утворенням, у структуру якого входять:

- спонукальна змінна, тобто потреби, інтереси, все, що ініціює активність людини (переживання «я хочу»);
- прогностична змінна, тобто все, що пов'язане з можливостями людини й дозволяє задовільняти її потреби (переживання «я можу»);
- ціннісно-смілова змінна, що актуалізує в людини смислові утворення, які пов'язані з оцінкою ситуації й виконують функцію контролю (переживання «я повинен»);
- суспільно значуща змінна, смислові установки, які відповідають рівню цілісної життєдіяльності й мають суспільне значення; вона є творчістю

для самої людини й фактором взаємодії з іншими (переживання «я буду»);

- духовна диспозиція, що приводить людину в царство абсолютної духовної свободи, де вона сягає повноти переживання своєї єдності з Богом (Космосом) і внутрішньої гармонії (переживання «я приймаю») [8, с.70]. Ми визначили й обґрунтували структуру феномену «довіри до себе», що зображена на рис. 1.1.

Розвиток довіри до себе й до світу проходить, безумовно, через становлення зрілості особистості (особистісну та соціальну). Зрілість – досить складне, інтегроване поняття, яке включає ставлення особистості до себе, своєї діяльності, власної життєтворчості й виступає координуючим началом активності людини в суспільстві [9, с.107]. Саморозвиток, самоактуалізація й самотрансценденція є основою побудови психології особистісної (духовної) зрілості, що є необхідним чинником духовності індивіда. Досягнення особистісної зрілості виявляється в наочності довіряти власним судженням та діяти відповідно до них, наявності власної, не залежної від оточення системи цінностей, опосередкованих кризь призму злиття з абсолютними цінностями.

Проведений теоретичний аналіз дозволяє побудувати теоретичну модель довіри, основні положення якої були верифіковані та емпірично підтверджені на матеріалі юнацького віку. «Специфічною особливістю подібного конструювання є те, що модель, створена дослідником з метою пізнання, відповідає реальній внутрішній структурі самого психічного процесу. Це означає, що досліджуваний психічний процес або функція спочатку конструюється у вигляді моделі певної діяльності, а потім актуалізується через посередництво спеціальних способів організації активності суб'єкта» [10, с.117].

Структурно-функціональна модель довіри в юнацькому віці, запропонована нами, є однією з перших спроб в українській соціальній психології дати відповіді на такі питання: Що таке довіра? Які внутрішні психологічні механізми й соціально-психологічні функції вона виконує в житті людини? Як довіра виникає? Яка її динаміка? Із самої назви зрозуміло, що модель уміщує структуру довіри й відображає складність цього феномену через його динамічність функціонування (рис. 1.1).

При побудові моделі довіри ми виходили з постановки та вирішення ряду завдань. Перше завдання пов'язане з аналізом тих явищ, усередині яких проблема довіри завжди існує і є умовою їхнього існування. Проведений психолінгвістичний аналіз поняття «довіри» дозволяє нам стверджувати, що довіра є самостійною формою віри, пов'язаною з апріорним ставленням суб'єкта довіри до значущих об'єктів як до безпечних (надійних). Друге завдання пов'язане з визначенням місця довіри в структурі взаємодії людини й світу. Аналіз макросистеми «людина і світ» дозволяє сформулювати думку про те, що індивід одночасно звернений і у світ, і у себе, тому довіра до світу онтологічно пов'язана з довірою до себе, інакше існувати людина не може. Третє завдання спрямоване на осмислення довіри до себе як самостійного феномену людської суб'єктності. Довіра до себе – це здатність людини ставитись до своїх внут-

рішних переживань, бажань, потреб, поглядів як до цінності й це дозволяє розширити міру індивідуальної свободи й пов'язаної з нею відповідальності. У цілому, здатність довіряти собі можна позначити як здатність до творчої самоорганізації власного життя, оволодіння собою й своїм життям. Тільки така позиція дозволяє стати людині «самою собою», розпоряджатися своїм життям і нести повну відповідальність за нього. Це дозволяє допомогти людині в пошуку автентичного буття. Таким чином, довіра до себе безпосередньо пов'язана з особистісною ідентичністю. Четверте завдання, що органічно впливає з попередніх, стосується осмислення довіри до іншого як окремого випадку довіри до світу. Оскільки довіра пов'язана з безпечністю й значущістю, то довіра до іншого розглядається як ціннісне ставлення до іншого. Усі ці положення дозволяють нам зрозуміти довіру як надзвичайно важливе явище, що виконує в житті людини фундаментальні функції.

Окрім основних складових структурно-функціональної моделі довіри в юнацькому віці, ми виокремлюємо й аналізуємо соціально-психологічні явища, які можуть одночасно бути одним зі структурних компонентів (основною частиною), визначальним (необхідною умовою виникнення) або похідним критерієм (одним із вимірів). До таких явищ належать, зокрема, ставлення до світу, до себе, до інших; соціально-психологічна дистанція; соціально-психологічний простір; самовизначення суб'єкта та ін.

Довіра є одним із найбільш значущих критеріїв категоризації соціального оточення за величиною психологічної дистанції. Спираючись на соціальні стереотипи, груповий досвід і, використовуючи власний досвід взаємодії із соціальними групами, індивід формує психологічне ставлення до них. При цьому ставлення особистості до різних соціальних груп може відрізнятися, а психологічна дистанція при цьому може сприйматись однаковою, що означає, що ці групи належать до однієї соціальної категорії.

Довіру чи недовіру можуть викликати не тільки певні люди чи групи, а також сфери життєдіяльності й системи цінностей. У той же час відсутність довіри до одного з них може свідчити про бажання змінити своє оточення, вид діяльності та життєві цілі. Іншими словами, у довірі чи недовірі проявляється спрямованість особистості на збереження чи зміни існуючої структури соціально-психологічного простору, суть якого визначається сформованою суб'єктом системи позитивно чи негативно значущих соціальних об'єктів чи явищ (включаючи його самого), що займають конкретні позиції в структурі, які знаходяться в специфічних зв'язках і відносинах один з одним та виконують деякі функції відповідно до певних норм, правил, стандартів, еталонів і закономірностей.

Довіра чи недовіра часто є проявом певного ставлення суб'єкта до світу, людства, оточуючого соціального середовища, окремих людей чи груп, також виявом його позиції в системі цінностей і норм суспільства. Це дозволяє стверджувати, що довіра й недовіра пов'язані з феноменом самовизначення суб'єкта.

Аналіз феномену довіри, без сумніву, включає такі конструкти, як: приязнь, моральність, єдність, надійність, передбачуваність, неформальність тощо.

Залежно від спрямованості особистості виокремлюють довіру до себе й довіру до інших, як окремо взятий випадок довіри до світу. Основною властивістю цих явищ є динамічність.

В основі довіри до інших лежить установка на взаємодію, що проявляється через такі механізми перцепції, як емпатія та ідентифікація. Основною ознакою довіри до інших є симетричність, взаємність (презумпція взаємності), що в життєвих реаліях проявляється рідко, хоча найбільше досягається в афіліації, атракції, дружбі й любові. Звідси виникли поняття «я-довіра» – ставлення до іншого, і «мені-довіра» – очікування такого ж ставлення від іншого до мене [1, с.219]. Залежно від взаємності в довірчих стосунках між людьми формується діалог або квазидіалог.

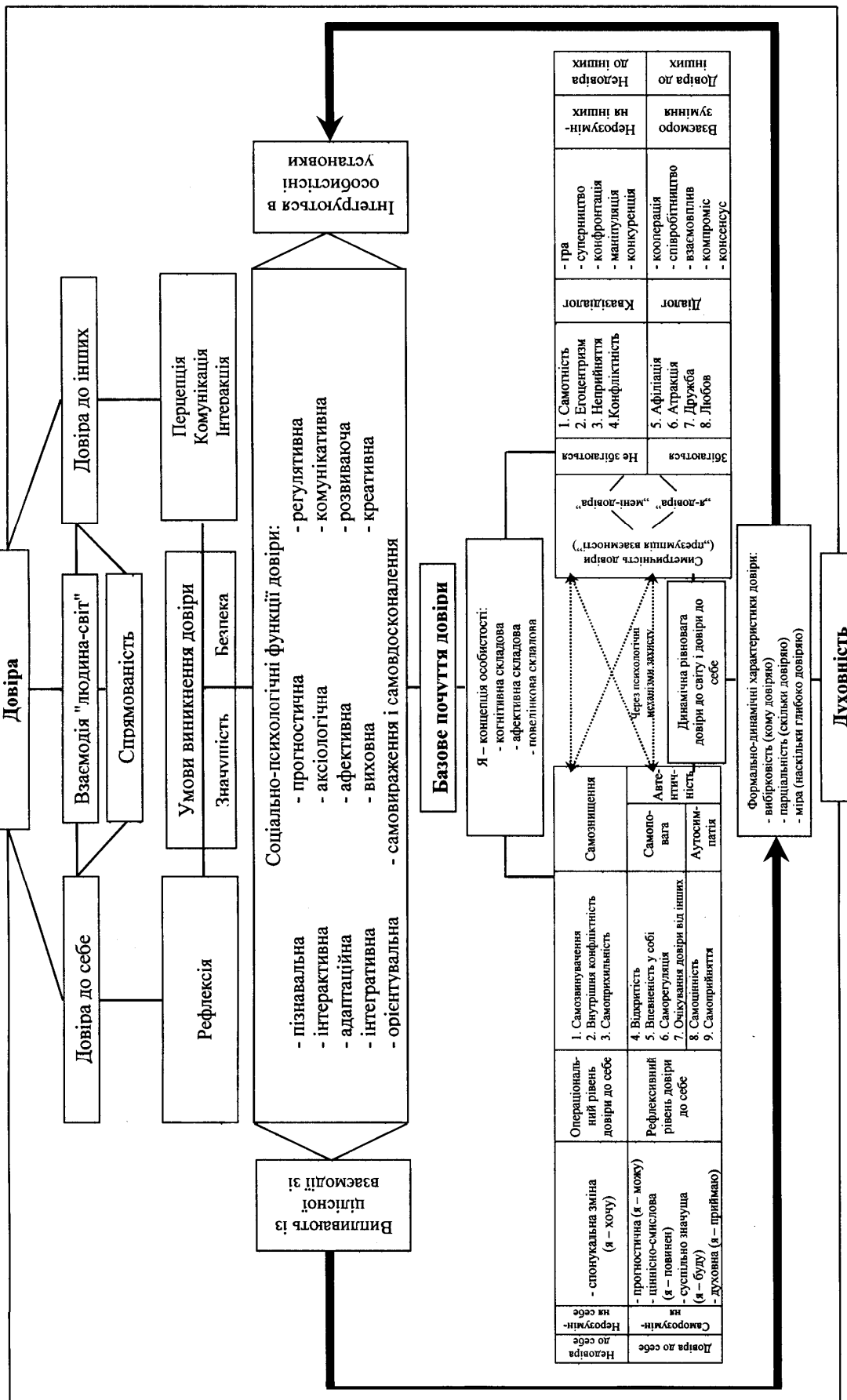

Рис. 1.1. Структурно-функціональна модель довіри в юнацькому віці

Діалогічне спілкування передбачає такі стратегії поведінки, як кооперація, співробітництво, взаємовплив, компроміс, консенсус, що забезпечує взаєморозуміння. Квазідіалог передбачає гру, суперництво, конфронтацію, маніпуляцію та конкуренцію, що призводить до самотності, егоцентризму, неприйняття іншими, конфліктності, недовіри до інших. Таким чином, довіра до світу (до інших) залежить від рівня довіри до себе.

Довіра до себе належить до екзистенціальних проблем людини й пов'язана з вибором. Учинок завжди пов'язаний з вибором, незалежно від того, свідомо чи несвідомо це відбувається. Людина фактично приймає на віру не тільки адекватність власного ставлення до себе, але й правильність своїх майбутніх учинків і результату своєї діяльності, які не є очевидними, тому що світ динамічний і не визначений. Кожен раз, коли людина робить вибір, вона вірить у свої можливості й правильність вибору. Якщо вчинок суперечить внутрішньому Я індивіда, то він вступає в протиріччя із самим собою. У людини є три можливих варіанта виходу з такої ситуації: перший – відмовитись від ситуації чи вчинку, другий – здійснити вчинок, при цьому використати психологічні захисти для оправдання себе, що в кінцевому результаті призводить до самообману, третій – визнати свої помилки після зробленого вчинку, прийняти ситуацію й осмислити, з якою метою вона далася людині в житті.

Висновки. Ми констатуємо, що довіра є одним із понять, що характеризує духовність особистості, сприяє гармонізації життя, розвитку її сутності, а структурно-функціональна модель довіри полегшує розуміння та усвідомлення її особливостей.

Перспективою подальших досліджень є вивчення особливостей довіри в різні вікові періоди та впливу професії на розвиток довіри.

1. Скрипкина Т. П. Психология доверия : [учеб. пособ. для высш. пед. учеб. завед.] / Т. П. Скрипкина. – М. : Академия, 2000. – 264 с.
2. Столин В. В. Самосознание личности / Столин В. В. – М. : Изд-во МГУ, 1985. – 286 с.
3. Скрипкина Т. П. Доверие к себе как условие развития личности / Т. П. Скрипкина // Вопросы психологии. – 2002. – № 1. – С. 95–103.
4. Познание человека человеком (возрастной, гендерный, этнический и профессиональный аспекты) / [ред. А. А. Бодалев, Н. В. Васина]. – С. Пб. : Речь, 2005. – 324 с.
5. Ворожбит С. Соціально-психологічні функції явища довіри / Сергій Ворожбит // Соціальна психологія. – 2001. – № 1.– С. 56–63.
6. Шеремета В. Ю. Психологічний аналіз впливу саморефлексії на формування довіри до себе / В. Ю. Шеремета // Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2007. – Вип. 12. – Ч. 1. – С. 242–248.
7. Достовалов С. Г. Операциональный и рефлексивный уровни доверия к себе / С. Г. Достовалов // Материалы Сибирского психологического форума [«Методологические проблемы современной психологии: иллюзии и реальность»], (16–18 сентября 2004 г.) / Томск. гос. ун-т. – Томск, 2004. – С. 121–126.
8. Карпенко З. С. Аксіопсихологія особистості / З. С. Карпенко. – К. : Міжнар. фін. агенція, 1998. – 216 с.
9. Овсянецька Л. П. До питання про психологічні критерії зрілої особистості / Овсянецька Л. П. // Актуальні проблеми психології. Т. 1 : Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К. : Ін-т психол. ім. Костюка АПН України, 2001. – Ч. 2. – С. 105–110.
10. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К. : КММ, 2006. – 240 с.

